

ויקרא פרק ה פסוק ד

אֹלֶּכְשׁ כִּי תִשָּׁבַע לְבָטָא בְּשִׁפְתֶּיךָ לְהַרְעוֹ אֶל הַיָּטִיב לְכָל אֲשֶׁר יִבְטָא הָאָדָם בְּשִׁבְעָה וְנִעְלָם
מִמֶּנּוּ וְהוּא יֵדַע וְאִשָּׁם לְאַחַת מֵאלֹהֵי:

מסכת שבועות דף כו עמוד א

ת"ר: האדם בשבועה - פרט לאנוס... היכי דמי? כדרב כהנא ורב אסי כי הוו קיימי מקמי דרב, מר אמר:
שבועתא דהכי אמר רב, ומר אמר: שבועתא דהכי אמר רב. כי אתו לקמיה דרב, אמר כחד מינייהו. אמר
ליה אידך: ואנא בשיקרא אישתבעי? אמר ליה: לבך אנסך.

פטור אנוס בשבועה

א. הדרשה

יש להבין כיצד הביטוי 'האדם בשבועה' ממעט אנוס.
"טעם הדיוק מן האדם בשבועה" – משום דכל מקום שתפס הכתוב שם 'אדם' ולא שם 'איש',
מורה על גדר האדם מצד היותו בוחר ומשכיל וחפשי בדעותיו, שזה גדר האדם בכלל...שיהיה
חופשי לקיים שבועתו - פרט לאנוס¹. רש"י נקט בפשטות: "שיהא אדם בשעת שבועה - שיהא לבו
עליו".

ב. גדרי האנוס הפוטר

בסוגייתנו מובאת דוגמה מקלה לאנוס - ש'ליבו אנוס'. רחוק מאוד להניח שאנוס ברמה כזו יפטור למשל
שומר שכו. מכל מקום רבא ממשיך קו זה:
"איזו היא שגגת שבועת ביטוי לשעבר? אי דידע, מזיד הוא! אי דלא ידע, אנוס הוא!"² כלומר: אם
נשבע לשקר על העבר, כשסבר ששבועתו אמת מכיוון ששכח - הרי הוא אנוס, כיוון שכך מתקשה רבא
למצוא חיוב בנשבע על העבר. רב נחמן אכן מעמיד את החיוב בידוע איסור אך לא יודע חיוב קרבן.
בתורה תמימה³ מציע פירוש שכיח יותר לאנוס: "כגון שנשבע לילך למקום פלוני ועכבו נהר או
שחלה". לכאורה קשה, מדוע לא העמידה הגמרא אנוס בהסבר שכיח זה, כפי שנקטו במשניות בנדרים:
"ארבעה נדרים התירו חכמים: נדרי זרוזין, ונדרי הבאי, ונדרי שגגות, ונדרי אונסין"⁴... "נדרי
אונסין: הדירו חבריו שיאכל אצלו, וחלה הוא או שחלה בנו, או שעכבו נהר - הרי אלו נדרי
אונסין"⁵. התשובה היא שדוגמאות אלו, פשוט טובות מדי, ולשם פטור בהן - אין צורך בפסוק:
"ההיא ודאי לאו מ'האדם בשבועה' נפקא ולא אידכר עלה כלל, דההיא בשעת שבועה לבו היה
בשבועה אלא שבא לו אנוס אחרי כן מבחוץ שלא לקיים דבריו, ומסברא הוא דנפקא לן דמסתמא
אדעתא דלהוי ליה ההוא אונסא לא נדר... והיינו דבעא מיניה לקמן רבא מרב נחמן: איזו היא
שגגת שבועת ביטוי לשעבר, דאי לא ידע אנוס הוא והיינו משום האדם בשבועה דפטר בכל שבועה

¹ תורה תמימה, ויקרא פרק ה אות נ.

² דף כו עמוד ב.

³ שם.

⁴ נדרים דף כ עמוד ב.

⁵ נדרים דף כז עמוד א

דלשעבר לעולם..⁶ באמת, הר"ן מסביר בפשטות שהגמרא באה לחדש תוספת פטור על פני הגדרים הרגילים: **"לרבותא** נקט ליה וכאילו אמר עד היכן שבועות שגגות"⁷. אמנם, מצאנו בכל זאת סייגים להיתר שבועות אונסים: **"דבר פשוט הוא דאונס דשכיח לא מקרי אונס, דעל אונס דשכיח הוה ליה למיתניה, ומדלא התנה – סבר וקביל. ורק באונס דלא שכיח כלל או שכיח ולא שכיח"**⁸. הרמ"א⁹ מביא שורה של דוגמאות מעניינות למקרי אונס:

- **"אם צוה עליו השר שלא לקיים שבועתו ונדרו, אפילו לא הוי הקנס רק ממון, מקרי אונס. מ"מ אם בנקל יכולים להשתדל, לא מקרי אונס"**¹⁰.
 - **מי שנשבע או נדר לעשות דבר ביום פלוני, ונאנס, כגון שנשבע לשלם וכשהגיע הזמן אין לו לשלם, פטור משבועתו. ואם יכול לקיימה אח"כ, דינו כאילו עבר על שבועתו במזיד.**
 - **קהל שעשו חרם על ה' שנים, וקבעו זמן שיתחיל החרם ובאותו הזמן היו אנוסים או שוגגים ולא התחילו לקיים הנדר, צריכים לקיימו אחר כך כי אינו בטל משום זה.**
 - **מי שנשבע או נדר לעשות דבר תוך שנה, או ביום פלוני, יש לו לעשותו מיד .. שמא ישכח אחר כך ... ואם לא עשהו מיד, כי אמר עדיין יש לי פנאי לעשותו, ושכח או נאנס אח"כ ולא עשהו, י"א דמקרי אונס"**¹¹. ויש אומרים דלא מקרי אונס¹².
- נרחיב קמעא בדוגמה הראשונה שהרמ"א מביא: **"ואם אירע לו אונס והיה אפשר לסלקו על ידי ממון הרבה שיתן, מקרי אונס"**. הב"ח¹³ הקשה על הרמ"א:
- "באורח חיים"**¹⁴ כתב הרב בהגהתו בהיפך וז"ל: **אין צריך לבזבז הון רב ואפילו בעד מצוה עוברת ודוקא מצות עשה אבל לא תעשה - יתן כל ממונו קודם שיעבור עכ"ל** ... ולפענ"ד נראה דכך הלכה, שיתן כל ממונו כדי שלא יעבור על לא תעשה, וכל שכן שלא יעבור על הנדר ועל השבועה. אלא צריך שיתיר לו החכם תחלה..¹⁵

⁶ ריטב"א כאן, ד"ה האדם בשבועה.

⁷ נדרים דף כה עמוד ב.

⁸ **"...ולכן בנשברה המעבורת...וכן אם גדל הנהר ממי שלגים אינו שכיח הרבה, אבל אם מצא המעבורת שלא על מקומו...לא מקרי אונס משום דשכיח הרבה... ודבר זה צריך אומד הדעת"** ערוך השולחן, (יו"ד רלב סעיף לב. ויסודו בדברי הב"י). קצת קשה לפי זה: מדוע לא נקט רבא דוגמא של אונס שכיח לחיוב שבועת ביטוי לשעבר?

⁹ שולחן ערוך יורה דעה הלכות נדרים סימן רלב סעיף יב.

¹⁰ **"אם בלא השבועה היה מגיע לו טובה ועכשיו שאנסוהו לישבע.. אבדה ממנו הטובה ההיא - לא מקרי אונס"** (ערוך השולחן יו"ד לה). בהמשך (סעיף מו) הוא מביא סייג נוסף: אם רק מאיימים עליו באונס עתידי יש להוסיף ביטול בלב.

¹¹ הר"ן פרק כיצד הרגל.

¹² חידושי אגודה פרק מי שאחזו. הנושא 'אונס ביום אחרון', מהווה סוגיה בפני עצמה.

¹³ יו"ד רלב ס"ק יד.

¹⁴ סימן תרנו.

¹⁵ יו"ד סימן רלב, אות יד. מחלוקת הב"ח והרמ"א תלויה בהבנת שתי תשובות ריב"ש שנראות סותרות בעניין זה. הב"ח מביא את הדברים.

חתנו של הב"ח יישב בפשטות: לא שהותר איסור לצרכי ממון, אלא שהאיסור כלל לא חל: "ולא קשה מידי, דהכא לא עבר כלל. דאמרינן דעל דעת זה לא נשבע כלל שיזבז ממון הרבה. והרי יחלה בנו' דהועיל כאן - וזה ודאי דלא מועיל לבטל שום לא תעשה!"¹⁶.

ותירוץ אחר, היוצר הגדרות מחודשות:

"עיקר הטעם דחייב בזבז ממון עבור לא תעשה ולא עבור עשה – כתבו המפרשים משום דבהעדר קיום מצוות עשה אינו ניכר ונראה מפורש שעובר על מצוות ה'. מה שאין כן כשעובר על לא תעשה - נראה וניכר מפורש העבירה, ויש בזה משום חילול ה'.... ואם כן, אחרי דביטול השבועה הוא לא תעשה בשב ואל תעשה ... הוי כמו העדר קיום מצוות עשה ואינו מחוייב לבזבז על זה..."¹⁷.

ג. פטור או מותר?

יש לדון אם הפטור של שבועה באונס הוא היתר מוחלט, או שמא הוא דיעבד. נפקא מינא שלדעת הסוברים שההיתר הוא בדיעבד, ראוי ללכת לחכם כדי להתיר את השבועה¹⁸. הר"י מגאש¹⁹ ביאר: "אמר ליה את לבך אנסך - ואי אתה חייב קרבן". משמע שאיסור בכל זאת קיים. מקור מרכזי בדיון, הוא מעשה האלמנה:

"אמר רב כהנא, ואמרי לה אמר רב יהודה אמר רב: מעשה באדם אחד בשני בצורת שהפקיד דינר זהב אצל אלמנה, והניחתו בכד של קמח, ואפאתו בפת ונתנתו לעני, לימים בא בעל הדינר ואמר לה: הבי לי דינרי, אמרה ליה: יהנה סם המות באחד מבניה של אותה אשה אם נהייתי מדינך כלום! אמרו: לא היו ימים מועטין עד שמת אחד מבניה, וכששמעו חכמים בדבר אמרו: מה מי שנשבע באמת - כך, הנשבע על שקר - על אחת כמה וכמה; מאי טעמא איענשה? דאישתרשי לה מקום דינר²⁰". הרי שנענשה ואפילו בחומרה, למרות שנשבעה בתום לב.

הסוברים ששבועת אונס היא היתר גמור, הציעו כמה חילוקים בין מקרה זה לבין סוגייתנו.

1. "ממון שאני, דמעיקרא הוה לה למידק שסופה לבא לידי שבועה אם תאבדנו"²¹.
2. "והו"ל נמי לאסוקי אדעתה שמא נהנית ממנו שלא לדעת"²².
3. "הואיל והוציאה דבריה בלשון קללה נכשלה בשבועתה, דאפילו באונס נמי אל יפתח אדם פיו לשטן, שנתקיימו דבריה שאמרה יהנה סם המות לאחד מבניה"²³.

¹⁶ ט"ז יו"ד סימן רלב אות יז.

¹⁷ תורה תמימה, ויקרא פרק ה אות נ.

¹⁸ ש"ך, יו"ד רלט ס"ק י.

¹⁹ בסוגייתנו.

²⁰ גיטין דף לה עמוד א.

²¹ תוספות כאן ד"ה את.

²² ריטב"א. מכאן מקור נוסף לכך שאונס שכיח אינו נחשב.

²³ קונטרס הראיות לריא"ז לקמן דף לו עמוד ב.

מאידך, ישנן ראיות לפטור גמור בשבועת אונס: "תנא: כשם שנדרי שגגות **מותרין**, כך שבועות שגגות מותרות. היכי דמי שבועות שגגות? כגון רב כהנא ורב אסי, הדין אמר: שבועתא דהכי אמר רב, והדין אמר: שבועתא דהכי אמר רב, דכל חד וחד אדעתא דנפשיה שפיר קמישתבע²⁴".

"דאי לא. היכי שתיק להו רב ולא מיחה בהם, דהא מלישנא דעובדא מוכח דהא רב כהנא ורב אסי **זמנין טובא הוה להו הכי** מדקאמרין: 'מר משתבע ומר משתבע', ואמרין נמי כי **הו** אתו לקמיה דרב אמר להו, ואם לא אירע זה אלא פעם אחת, הו"ל לתלמודא למימר: מר אשתבע ומר אשתבע אתו לקמיה דרב אמר להו²⁵".

ד. להלכה – יישוב סתירה בדברי הרמב"ם

בדברי הרמב"ם מבוכה, שמחד הוא פוסק:

"כל הנשבע שבועה מארבע מיני שבועות אלו באונס הרי זה פטור **מכלום**, ואחד הנשבע מתחלתו באונס כמו שבארנו, או שנשבע ונאנס ולא הניחוהו לקיים שבועתו, או שהשיעו אנס, לפיכך **נשבעין** לחרמין ולהורגין ולמוכסין²⁶". ומאידך בהלכה דומה הוא כותב:

"וכן שבועת הבאי ושל שגגות **פטור** עליהן, שבועת (של) הבאי כיצד? כגון שראה חיילות גדולות וחומה גבוהה ונשבע שראיתי חיל פלוני המלך והם כיוצאי מצרים... שזה לא גמר בלבו שהדבר כך בלא פחות ולא יותר ולא נתכוון אלא לספר את גובה החומה או רוב העם²⁷".

אכן השיג הראב"ד: "לא הוצרכו חכמים לומר שהוא פטור מקרבן, אלא שאמרו כשם שנדרי שגגות ונדרי הבאי מותרין כך שבועת שגגות ושבועת הבאי מותרין".

מכל מקום ניתן להבין בדברי הרמב"ם שקיים איסור לכתחילה²⁸, כדברי הר"י מגאש, רבו. בשולחן ערוך מובאות שתי הדעות:

"דין השבועה כדין הנדר לכל דבר... ויש אומרים שכשם שנדרי זרוזין והבאי ואונסים ושגגות מותרים, הוא הדין לענין שבועה... ומדברי הרמב"ם נראה... שאף על פי שפטור מקרבן, איסורא מיהא איכא²⁹".

בכל מקרה ההיתר מסויג:

"ומנין שאפילו ארבעה מיני נדרים אלו שהן מותרים שאסור לו לאדם להיות נודר בהן על מנת לבטלן, תלמוד לומר לא יחל דברו - לא יעשה דבריו חולין³⁰".

עניין מיוחד בדברי הרמ"א:

²⁴ נדרים דף כה עמוד ב

²⁵ ריטב"א.

²⁶ הלכות שבועות פרק ג הלכה א.

²⁷ הלכות שבועות פרק ג הלכה ה.

²⁸ ב"י, יו"ד רל"ט, א.

²⁹ שו"ע יו"ד רל"ט, א.

³⁰ רמב"ם הלכות נדרים פרק ד הלכה ד. הביאו דבריו הטור והשו"ע יו"ד סימן רלב סעיף יג. בערוך השולחן (סימן רלב, סעיף מ) מדייק, שדיון זה אינו רלוונטי לגבי שבועות אונסים, שהרי לא ידע כשהוא נשבע על האונס, ואין זה עוזר לאסור לכתחילה. לדעתו הערה זו מכוונת לנדרי זירוים ונדרי הבאי. אמנם הדבר שייך כשנודרים לאנסים, כדברי הרמ"א שהובאו בסמוך.

"הנה: יהודי ש'אנך אצובד כוכבי' וחייב'הו לי'ש'א' א'א'א' א'ר' ה'יהודי' ו'יוד'ע' ש'ש'א' א'ש'ק'ר' י'כ'ו'ה'ו ש'ית'פ'ש'ר א'ט' ה'צ'ובד כוכבי' ו'ל'א' י'ש'א' א'ש'ק'ר' א'פ'י'ל'ו א'ט' ה'י'ה א'נו'ס א'ל' ה'ש'ב'וע'ה' ה'וא'י'ל' ו'י'ש' ח'י'ל'ל' ה'ש'ט' ה'ש'ב'וע'ת'ו'³¹."

לסיום נביא תשובה פיקנטית בת זמננו:

"שאלה. מעשה שאירע באחד מבתי הכנסת, שהש"ץ טעה ואמר בקיץ ותן טל ומטר, וכשהעירו לו שטעה - לא התחיל מתחילת הברכה, אלא התחיל מ'ותן ברכה' ... ונחלקו המתפללים.. והחליטו לפנות למרא דאתרא, וזה שלא יצדיק ישלם מאה דולר לחברו והם קיבלו קנין על כך, באופן שמסלק את האסמכתא, והשיב להם המרא דאתרא, שהוא ביאור הלכה³² מפורש שלכתחילה יש על החזן להתחיל מתחילת הברכה. האם על הטועה לשלם את המאה דולר שהתחייב? תשובה. זה שטעה בא לפני מו"ח מרן הגר"ש אלישיב.. ושאלו האם הוא חייב לשלם את המאה דולר, כי שמא כיון שהיה בטוח שהצדק עימו ואילו היה יודע שהוא טועה לא היה מבטיח לו סכום כה גדול? והשיב לו מו"ח .. שפטור מלתת, וכמבואר בשבועות דף כו ע"א ... וא"כ מה שהבטחת לתת את המאה דולר הבטחת מתוך אונס כי חשבת שהאמת כדברך³³."

³¹ תשובת מהר"מ והגהות אשיר"י ריש פרק שבועת העדות.

³² סימן קיז, ג ד"ה אם.

³³ חשוקי חמד שבועות כו, א.